

Zelnik József A MAGYAR KULTÚRA BIZTOSÍTÁSA

*Mint aki fiút áldoz az apja szeme láttára,
olyan az, aki a szegények vagyonából áldoz.*

A magyar kultúra kinoskereső kisködmöne egyre fontosabb, az újravarrások mentén is szakadozik, sőt talán ott a legjobban. Úgy látszik hosszú menetelésünk a toldozgatások-foltozgatások világában a végéhez közeledik. Nem halaszthatjuk tovább, meg kell próbálnunk elkészíteni a leltárt, ám ehhez struccfejünket ki kellene húznunk kulturális homokozónkból.

Úgy tudjuk, vagy csak úgy reméljük, hogy az élet, ha mély támadás éri, önvédelemre szerveződik. Nem ismerünk a történelemben mélyebb és keményebb támadást, mint ami a huszadik század végére kiteljesedett az emberi kultúra sokarcúságát hordozó nemzeti, etnikai kultúrákkal, és egyáltalán a közösségi, önmagukat kiteljesítő kultúrákkal szemben. Az elmúlt ötven évben sokszor feltámadt naiv hitünk, hogy vannak a világban olyan uralkodó politikai filozófiák, amelyek az emberi jelenség kulturális kiteljesedését szolgálják, szertefoszlott. A politika mára már szélsőségesen alárendelődött a gazdaság tökélekedésének. Így napjainkban annak is örülnünk kell, hogy a világméreteken ügyeskedő konszernek tömegtermelésének egységesítési folyamatában néha még megtűrtté nyilvánítottak valami, ami helyi érték, ami emberléptékű, amiből rúgyet hozhat a kultúra kicsiny aranyagacska. A megtűrtből viszont nagyon könnyen lehet tiltott, persze ma már nem rendőrállami gumibotokkal, hanem a minden eddiginél totálisabb hatalomra törő tökekonzentrációs táborok finanszírozása által. A helyzet drámaiságát már az is mutatja, hogy ezek a kemény meghatározások már nemcsak szegény, adósságszűrésében vergődő kis országok populistá politikusainak démonológiai szótárából származnak, hanem a világ legnagyobb pénzintézeteinek lelkiismereti okokból lázadó funkcionáriusaitól. Így Davison Budhoo már címében is tanulságos könyvéből – *Enough is Enough (Ami elég az elég)* vagy Ulrich Duchrow-éból: *Europa im Weltsystem 1492-1992. (Európa a világrendszerben 1492-1992)*. Ezekben a kritikai anyagokban nem kevesebbet állítanak a szerzők, mint, hogy a nyugati tőke finanszírozása, a Nemzetközi Valutaalap a hét nagy ipari állam politikai vezetése mellett most az adósságok segítségével kisajtolja az eladósodott országokból azt, amit még lehet. Vagy pontosabban: az eladósodott országok szegényeiből, mert ezen országok gazdagjai országuk adósságának egyharmadát a tőke külföldre áramoltatása formájában épp azokban a német, svájci, japán és amerikai bankokban helyezték el profittal, melyek tönkreteszik országukat.

Feltéve, de meg nem engedve, hogy ez így van, azokban az országokban, ahol ez a mechanizmus működik, ott végletesen és többszörösen bezárult a kör. Először azért, mert elviselhetetlenül kemény adósságtörlesztésük miatt szociális és kulturális területeiket el kell sorvasztaniuk. Ezzel lebontják az adott országban az emberi erőforrást, a jö-

vőt. Másodszor, ezeken a helyeken éppen tőkeszegénységük miatt harácsoló tőkét kénytelenek bevonni, amelynek fő jellemzői: csak akkor jön be, ha biztosítani tudja, hogy viszonylag olcsó, képzetlen munkaerő nagy munkai igényű résztermelésbe kapcsolható be; ha ökológiailag veszélyes termelést lehet elvégeztetni; ha biztosított a megtermelt érték minél nagyobb részének gyors és egyszerű kivitele. Harmadszor, és talán ez a legveszélyesebb, az ország vezető pénzügyi körei a fentebb említett összefonódás miatt nem érdekeltek az adósságszűrésből kivezető alternatíva kidolgozásában. Félreértés ne essék, nem abban az örültségben kellene érdekelteknek lennünk, hogy egyik napról a másikra felmondják az adósságtörlesztést, hanem csak abban, hogy a shylocki kés elégedjen meg egy ország szíve helyett csak a félkarjával. S hogy közigazdász észjárással is érthető legyen; tisztességes nemzeti burzsoáziáknak – ha ez a kifejezés nem önellentmondás – törekedniük kellene arra, hogy visszatérjünk Keynesnek Bretton Woods-ban el nem fogadott javaslatára, vagy vizsgáljuk meg az olyan javaslatok létjogosultságát, mint Susan George 1988-as svájci adósságtalanítási modellje, amelyben a hitelezők számára is kezelhető formában megadnák a szegényeknek a lehetőséget, hogy önálló szocio-közigazdasági és ökológiai fejlődés útjára lépjenek.

Végezetül a filozófiai szappanopera szintjén is totálisan megvallott és megvalósított liberalizmus és demokrácia korában talán azt is lehetne kérni, hogy a világ jövevőiként aposztrofált nemzetközi pénzügyi szervezetek és pénzügyi mozgásaik demokratikusan átvilágíthatóak legyenek. Na jó, ez az utolsó tétel csak egy rossz vicc, távol álljon tőlem, hogy nemzeti burzsoáziákat öngyilkosságra szólítsak fel. Megelégedhetnénk az első két kérdés felvetésével is.

E bevezető után meg lehet kérdezni, hogy ezek a nagy nemzetközi gazdasági összefüggések mennyiben érintik a magyar kultúra helyzetét és házi feladatait, amennyiben a bevezető mondat igaz, hogy hosszú menetelésünk a toldozgatás és foltozgatás világában véget ért. Én úgy látom véget ért. Észre kell vennünk, hogy teljesen új helyzet van. Be kell vallanunk, hogy nincs kiút és ezt éppen azért kell megtennünk, mert így találhatunk más szinten kiutat.

Nézzük mi történt az elmúlt 6 évben, ami miatt ilyen drámai következtetést kell levonnunk. Először is, ha bevalljuk, ha nem, a számolás kemény tényei bizonyítják, kénytelenek vagyunk adósságainkat úgy visszafizetni, hogy talpon maradjon a gazdaság. Ráadásul az 1989-es bázisévhez viszonyított tíz éven belül teljesen felszámolóódik a társadalom nagy része számára a megfelelő és megfizethető szociális és kulturális ellátás. A kulturális területet ez azért is mélyen érinti, mert most fogja szembetalálni magát ebben a században másodszor a társadalmilag tűrhetetlen mértékű értelmiségi munkanélküliséggel. Azért társadalmilag tűrhetetlen mértékű, mert bár a statisztika a munkanélküliség emelkedésének csak 10%-os szintjét fogja kimutatni, de ebben a 10%-ban a munkanélküliek nagy része értelmiségi lesz. Ebben a pillanatban a második világháború óta először tudatosodik a magyar társadalomban a munkanélküliség sokkja. Ráadásul egy olyan helyzetben, amikor az EK gettószerűen zárt belső piacára áruval betörni majdnem lehetetlen, és így szinte nincs mire átképezni a munkaerőt. Kivéve néhány bedolgozó terület betanított munkási szintjét. Amikor a GYOSZ elnöke – meggyőződésem szerint

tisztességes indíttatásból – azt mondja, hogy örülünk, ha nagy konszernnek bedolgozói lehetünk és ezért tegyünk meg mindent, akkor számba veszi-e azt, hogy ennek a lépésnek mekkora a szociális vesztesége, vagy hogy a magyar kulturális élet összes jelentős forrása elsorvad. De a gazdasági ésszerűség oldaláról is megkérdőjelezhető ez a lépés, ha ennek a bedolgozói kegyelemnek az az ára, – és látjuk már most is, hogy az az ára – hogy az ország hagyományos népességeltartó szektorai elsorvadnak. Mindenekelőtt a mezőgazdaság, amelynek helyzete szélsőséges modellként mutatja az egész gazdaságunkat nyomorító helyzetet. Ha most leszámítjuk azt a nem csekély kárt, amit az elmúlt 6 év – szakmaiságot sokszor figyelmen kívül hagyó – politikai ide-oda döntései okoztak, akkor ki tud kiutat mutatni egy olyan helyzetben, amikor az EK protekcionista piac politikája Nyugatról szorítja ki az árut, az energia-charta felé szorított FÁK országok Keletről nem tudnak fizetni. Ráadásul – ahogy a világban általában – a támogatásokat lényegileg nem a parasztok kapják, hanem a köréjük telepedett területek, például az élelmiszeripar és a kereskedelem, az exportcégek stb. Ebben a nemcsak a mezőgazdaságra, hanem az egész magyar gazdaságra jellemző helyzetben mondd meg, Széchenyi szelleme, mi emelhetné a nemzetet, s honnan jönnek elő kiművelt emberfők? Tudom a választ, „*hitel kell tágosb értelemben..., s hinni s híhetni egymásnak*”. Hitel kell tágosb értelemben, emberi hitel és nem a hitegetés már tíz éve tartó szirén-hangjai. A parlament gazdasági bizottságának elnöke – különben kiegyensúlyozott és mérték-tartó cikkében – kijelenti, hogy az 1929-1933-as válság méreteit is meghaladó visszaesés van Magyarországon. Ennél halálosabban kemény mondatot ma nem lehet mondani. Ebben a helyzetben szerinte az adósságról még a tárgyalás is a tabuk tabuja. Ehelyett, idézem: „*hozzá kell látni az oktatás és az egészségügy kiadásainak ésszerűsítéséhez, csökkenteni kell az ingyenes szolgáltatásokat. Át kell alakítani a családi pótlék, a gyed és a gyes, valamint az anyasági segély finanszírozását. Csökkenteni kell a tb kötelezettségvállalását a betegek táppénzellátásával kapcsolatban is. És általában csökkenteni kell a fogyasztást és abból finanszírozni a nagyobb jövedelemtermelést*”. Ez önmagában véve a közgazdasági modellezés steril világában és egy valahol elképzelt országban még tisztességes ajánlat is lehetne. Ám Magyarországon, ahol a már egy évtizede folyó restriktio – még ez a felemás is – milliókat nyomorít meg, ráadásul úgy, hogy közben egyre mélyebbre süllyedünk az adósságban, ez már nem járható út, ez tragédiához vezethet. Nem lehet azt mondani valakinek, vágd le a két lábad és az árból támogatjuk, hogy majd egyszer kinőjön újra, mert ez hazugság, és azt sem lehet mondani, hogy áldozd föl a két karod, két lábad, s ebből tudsz majd egyszer egy motoros tolószéket venni annak a „szerencés” nyomorék valaminek, ami belőled megmarad, mert ez meg tisztességtelen. Nem; olyan véglegesen veszélyes már a helyzetünk, hogy politikusoknak, közigazdászoknak vagy bárki másnak most már élére kellene állítani a kérdést, hogy csak két út van; vagy fölmondjuk az adósságtartozást és megfojtanak, vagy addig fizetünk, amíg megfulladunk. Ne haragudjon meg senki érte, de én azt a sumák harmadik utat, hogy hatmillió koldus árán négy millióan a „*fenn az ernyő, nincsen kas*” különböző fokozatain vegetálhatnak, tisztességtelennek, továbbá

társadalmilag kezelhetetlennek tartom.

Mégiscsak egy út van, amit a „hitel kell tágosb értelemben” gondolat sugall. S ha senki más nem indul is el ezen az úton, a kulturális területnek el kell kezdenie ebbe az irányba tájékozódnia. Főleg egy olyan világban, amikor egy steril pénzügyes szemlélet kimondhatja, hogy rátok, vagy rájuk nincs szükség. Mi értelmiségiek, papok és irgalmas szamaritánusok utódai csak azt mondhatjuk: senkinek sem engedjük el a kezét.

Ez a kijelentés természetesen csak zsolozsmás barátok naiv imája egészen addig, amíg meg nem vizsgáljuk, hogy mekkora a szegénység és milyen forrásaink vannak még egyáltalán.

Először is szívós munkával el kell kezdenünk szegénységeink teljeskörű feltárását. Ez lehet majd az alapja egy új gazdaságnak, ami nem egyszerűen csak anyagi gazdagodás, hanem az emberi teljesség helyreállítása felé tett lépés. Csak teljeskörű feltárásban találkozhatunk a szegényekkel – magunkkal is, akiknek élete mindennapos tanúja a veszteségeknek. Mennyire korlátozta, megkötötte, leszűkítette és így kínossá tette ez a század a szegénység fogalmát. Hűen gazda(g)sággközpontú elképzeléseinkhez, a szegénység fogalmát kizárólag azokra az emberekre vonatkoztatjuk, akiknek egyáltalán nincs vagy igen kevés jövedelme. Holott az igazi szegénység az összeomlott kulturális környezet, amely szegénységek összefonódó láncolatából áll.

Minden kielégítetlen emberi szükséglet szegénységet jelent. A *fennmaradás szegénységét* a nem megfelelő jövedelem, élelem, lakóhelyiség okozza. A *védelem szegénységének* oka az erőszak, a fegyverkezés. A *gondoskodás szegénységéhez* a hatalmaskodás, az elnyomás és a természet kiszákmányolása vezet. A *megértés szegénységét* az oktatás alacsony színvonala, a *részvételt* a nők, gyermekek és a kisebbségek kiszorulása okozza. Az *identitás szegénységének* oka az idegen értékeknek a helyi és regionális kultúrára való ráerőltetése.

Ezekből a tényekből is látszik, hogy mind a „szegény”, mind a „gazdag” országok a szegénység csapdájában vannak. A kisebb országokban éppen áttekinthetőségük, emberléptékűségük okán nagyobb az esély a kilábolásra, ott könnyebben mozgósítják a szegénység legyőzéséhez szükséges fantáziát és akaratot. Csak előbb be kell vallanunk átható szegénységünket. A mai pártpolitikai gondolkodásnak ezekre a kérdésekre úgy tűnik, nincs megoldása. Ehhez csak a kultúra, a kulturális környezetet újjáépítő módszeres, tág horizontú, önkritikus gondolkodás tud alternatívát teremteni. Például azt, amit Manfred Max-Neef emberléptékű gazdaságtana javasol. Szerinte, ha egy csoport nagyon szegény, a szolidaritás és a kölcsönös segítség növelheti a védelem, a gondoskodás és a részvétel érzetét. Ha a magyar kulturális életen segíteni akarunk, akkor ilyen szükséglet-kiegyenlítéseket kell feltárnunk, mivel így a változást szerves és következetes módon lehet megvalósítani. Ezzel egyidőben kulturális területen ki kell dolgoznunk, meg kell valósítanunk és meg kell védenünk olyan mintákat, amelyeknek eredőjében nem önzés és pazarlás munkál. Továbbá rá kell mutatnunk azokra a farizeus politikai gondolatokra, amelyek a társadalom további szélsőséges elszegényedéséhez vezetnek.

Manapság két ilyen divatos veszélyes gondolat is jelen van. Az egyik az a sztereotípiá, hogy mozgósítanunk kell a

gazdaság tartalékait. E gondolat háttérében, mint ezt már fentebb is jeleztem, valójában csak a szociális, egészségügyi, oktatási és kulturális kiadások szélsőséges megnyirbálása áll. Természetesen ezeken a területeken, mint minden hiánygazdaságban, van pazarlás, de amíg az államháztartás teljes és igazságos átvilágítása meg nem történik, amíg nem látszik, hogy milyen pénz hová mozog, addig egy ilyen terv tisztességtelen. Ráadásul, ha van még egyáltalán tartaléka a magyar gazdaságnak, az éppen az a humán tőke, amelyik ettől az elvonástól megroppan. A másik az előzőhöz kapcsolódó sumák gondolat, hogy nem segíelyezni kell, hanem munkát adni. Ebben az a veszélyes, hogy a steril gazdasági gondolkodás a humán társadalmi ellátást egyre inkább segíelynek és nem befektetésnek tekinti.

Ilyen lépések a szegények páriákká tételéhez és valójában az egész társadalom teljes elszegényedéséhez vezetnek.

Mint aki fiút áldoz az apja szeme láttára, olyan az, aki a szegények vagyonából áldoz, mondja az általam mottóként kiemelt bibliai idézet. Szegénységünk fentebb is vázolt tételes feltárása, valamint szegénységünket naponta újratemelő mozgások folyamatos átvilágítása most már halaszthatatlan feladatunk. Ebben a munkában ki kell találnunk hogyan tudjuk biztosítani a magyar kultúrát. Ha valaki úgy véli, hogy élete veszélyben van, életbiztosítást köt. Nekünk ki kell dolgoznunk azokat a formákat, amelyek a magyar kultúra életét egy veszélyesen eldurvuló gazdasági környezetben biztosítják. Ebben a munkában az egyik legsürgetőbb feladatunk, hogy a kulturális területen jelentkező értelmiségi térvessztést hogyan lehet egyénekre lebontva is ellensúlyozni? Úgy vélem, a kulturális szférának más területek érdekeit nem sértő, sőt azt modeliként segítő védőhálót kell képeznie tagjai számára. Ennek első lépése lehet egy Kulturális Ösztöndíj és Segélyalap (KÖSS), egy kulturális karitás alap létrehozása, amelynek igazi célja a közvetlen segítségen túl az is lehet, hogy az értelmiségi munka értékét fenntartsa, becsületét, tekintélyét helyreállítsa.

Az alap anyagi forrását a nagy magyar kulturális alapítványok közös, ilyen célú feladatvállalása biztosíthatja. Itt kell megjegyeznünk, hogy az a szélsőséges politikai akarat, amely ezeket az alapítványokat úgynevezett közalapítványnyá kívánja változtatni, többszörösen veszélyes a magyar kulturális életre. Először és legfőképpen azért, mert a közalapítvánnyá változtatás egyszerűen újraállamosítás, amelynek eredményeként megteremtődnek annak a restriktív lépésnek a feltételei, hogy ezeket az utolsó forrásokat is kivonják a kulturális szférából. Kimondhatjuk tehát, hogy az alapítványi háborúban jelenleg a magyar kultúra szabadságharca folyik. Kétszeresen is, mert a központosító bonyolult és drága adminisztrációt működtető rendszer ütközik meg a most formálódó csekély adminisztrációt igénylő, áttekinthető szövetkezéseken alapuló társadalmi mozgásokkal. Ebben a helyzetben a széleskörű kulturális szövetkezés elvét kell meghirdetnünk, s hozzá a forrásokat megteremtenünk. Fel kell elevenítenünk a szövetkezés Magyarországon kialakult pozitív formáit és adaptálnunk kell – főleg kulturális vonatkozásban – a más országokban működő szövetkezeti rendszereket, mint például a Raiffeisen vagy a Briarpatch mozgalom. E vállalkozásokban az a nagyszerű és számunkra teret nyitó, hogy nem a mindenáron erőltetett profit, hanem a

szükségletek kielégítésének elve alapján működnek, és az emberek széles körét be tudják vonni tevékenységükbe. Feladatunk a szövetkezés új és megújuló formáinak segítése, hogy azok néhány év után saját lábra állva új háttérrel teremtsenek kulturális életünknek.

Természetesen nem lehetünk naivak, s főleg nem demagógok. Mít ér démonológiai szótárt szerkesztünk nemzetközi pénzügyi hatalmasságok és azt kiszolgáló helyi kormányok ellen, amíg először magunkban fel nem tárjuk a legfőbb hibákat, az együttműködésképtelenséget, a szolidaritás hiányát, a szociális érzéketlenséget. Azt, hogy az ipari forradalom óta az úgynevezett szabadversenyessé kapitalizmus kiteljesedésével a totális konkurenciára épülő társadalom megjelenésével az antiszociális ösztönök túlságosan is kifejlődtek és eltorzultak. Nem véletlen az sem, hogy nem egy hívő széplélek, hanem a modern gazdaság pápája; Keynes kénytelen kimondani az ítéletet, hogy ez a világ hasznossá tette az alantast. Ha valakik, mondjuk mi, a magyar kulturális terület végveszélyét érezve és ezáltal sarkallva újra akarjuk építeni a létet egyedül még menteni képes szolidaritást, akkor ezzel az alantassal kell megküzdenünk. Ráadásul először önmagunkban. Be tudjuk-e tartani legalább az iskolás fiúk erkölcsi szabályát, hogy *ne bántsd a kisebbet*, mert innen már csak egy lépés, hogy *segítsd is őt*. Ugye, milyen furcsa, hogy nekünk, cinizmusra mindig hajló értelmiségieknek most papolnunk kell, de végveszély van. És ez most az egyszer nem retorikai szemfényvesztés, hanem tény. Ralf Dahrendorf, a világhírű társadalomtudós egy, a múlt héten Budapesten rendezett konferencián mondta ki a keserű mondatot: *Magyarország még nem jutott át a könnyek völgyén*.

Szép lassan és ügyesen felforrta a béka alatt a víz, a béka időben nem ugrott ki, így megfőtt. Most fog kiderülni, nekünk több eszünk van-e a békánál). Van-e megfelelő taktikánk és stratégiánk, vagy tovább sírunk és nyafogunk. Aki igazán nagy hajban van, annak meg kell keményítenie a szívét, egyszerre szelídnék és erősnek, cselekvőnek kell lennie. A következő évek egyik legnagyobb kihívása, hogy a fokozódó agresszivitás közepette őrizzük meg szelídségünket, de közben ne bémuljon meg cselekvőképességünk. Ezért javaslom, hogy alakítsuk ki a magyar kultúra biztosításának több lábbon álló, többoldalú és többszintes rendszerét.

Ebben a rendszerépítésben ne az ellenségeket keressük. Sőt, szelíd, de szilárd akaratral vonjuk be a társadalmi háromszög kamarákon túli másik két tagját: a kormányzatot és a szakszervezeteket is. Ki kell derülnie: ebben az országban senki nem akarja, hogy elsorvadjon a magyar kultúra, hogy abbamaradjon a kulturális építkezés, hogy ne tudjuk megválaszolni, mi végett vagyunk a világon.

Azt javaslom, hirdessük meg a magyar kultúra csendes, erőszakmentes, de makacs menetelését az életért, az életéért. Ezt a menetelést be kell biztosítanunk minden szinten. És minden szinten túl a magasban, ahol a haza van.

A Magyar Kulturális Kamara közgyűlésén 1995. január 24-én elhangzott beszédet bevezetőnek szánjuk a Kós Károly Egyesülés márciusi, a magyar kultúra helyzetével foglalkozó konferenciája elé.